

Лариса РЕВА
(Київ, Україна)

Григорій Сковорода (1722 – 1794) – уродженець України, філософ світового рівня

*“Великий наш філософ щедрю залишив нам спадщину
по собі: обсягом широку, змістовністю глибоку і
щодо світогляду свого – чисту та моральну...”*

П.Г. Тичина

Григорій Савич Сковорода – найяскравіша постать в Україні XVIII ст., а його оригінальна гуманістична творчість “була ґрунтом для розвитку української філософії і літератури” [9, с.5].

Першим, хто написав розлогий життєпис філософа, що й досі залишається важливим джерелом для вивчення його життя і творчості, був його учень і друг М. Ковалинський (“Житіє Григорія Сковороди”). Д. Багалій і В. Ерн доповнили життєпис біографічними відомостями, яких бракувало у М. Ковалинського [1]. Спогади сучасників письменника про його шкільні роки за часів І.Срезневського подано в книзі Д. Багалія [1, с. 37 – 40] в примітках у перекладі українською мовою. В *додатку* ми подаємо раритет — оригінал тексту спогадів, що є у фондах НБУВ.

Серед дослідників життєвого і творчого шляху Григорія Сковороди – відомі українські вчені: Ю. Барабаш, Л. Махновець, І. Пінчук, М. Попович, Л. Ушкалов, Г. Хоткевич, Д. Чижевський, В. Шевчук, В. Шинкарук [2].

Творчість Г. Сковороди цікавила і вчених Європейського Заходу та США, зокрема, ще 1928 р. в Берлінському університеті захищалась дисертація “Григорій Сковорода” (1722 – 1794). Український філософ XVIII ст. і його духовно-культурне оточення д-ра Домета Оляничина” [4, с.129].

В статті дослідниці з Мюнхена Д. Тетериної-Блохин “Деякі дані про родовід та оточення Г.С. Сковороди” [16, с. 59 — 74] йдеться про лист з архіву д-ра Д. Оляничина (УВУ) від 16.12. 1962 р., де вчений подає теми викладів на зимовий семінар 1962/63, серед яких зазначалася тема: “До питань про перебування Г. Сковороди у Слобідській Україні”.

В Америці 1990 р. вийшли байки і афоризми Г. Сковороди з біографією митця та аналізом його творчості [15].

Це лише окремі приклади поширення творчості та ідей Г. Сковороди у світовому науковому просторі.

У широкому контексті європейської філософії, зокрема в контексті античної традиції, доробок Г. Сковороди було розглянуто в біографічній повісті [7]. Г. Сковороді присвячували свої твори письменники: П. Куліш (“Грицько Сковорода”), П. Тичина (“Сковорода. Симфонія”), І. Пільгук (“Тригорій Сковорода”), В. Шевчук (“Предтеча”) та багато ін.

Велика кількість видань побачили світ в зв'язку з відзначенням 250-ліття від дня народження Г. Сковороди.

Складний життєвий і творчий шлях ученого і письменника змалював у художньому життєписі І. Пільгук [2, 262 с.]. Із сторінок його твору постають картини навчання Г. Сковороди в Київській Академії, перебування в столичній капелі, висвітлено педагогічну працю та численні зустрічі з видатними людьми того часу. Розповідь подана в художньо-нарисовому плані з використанням численних документальних матеріалів.

Книга Л. Махновця [2, 254 с.] є спробою викласти біографію Г. Сковороди з критичною перевіркою всього найголовнішого, що було сказано досі про його життя. Дослідник в живій манері викладає матеріал і формулює висновки. Текст написано на основі раніше невідомих архівних матеріалів, або матеріалів маловідомих, забутих, на основі аналізу автографів Г. Сковороди, які майже всі були доступні авторові. Велику увагу приділено соціокультурному оточенню Г. Сковороди на різних етапах його життя, встановлено хронологію життя і творчості. В. Шевчук дослідження Л. Махновця називає “останнім словом розпису біографії Г. Сковороди” [2 -Шевчук, с. 5].

2001 р. у видавництві “Акта” (Харків) вийшло дослідження Л. Ушкалова “Українське барокове богومислення: Сім етюдів про Григорія Сковороду” [14], в якому творчість Г. Сковороди розглядається як найвищий злет української духовної традиції доби “пізнього бароко”. Дослідник пробує в філософських роздумах відповісти на питання: чи трактувати Г. Сковороду як піонера “*філософського кордорцентризму*”, а чи як носія “космічної свідомості”, рівного Мойсею, Сократу? Чи розглядати його, як найяскравішого представника “*емблематичного стилю* в містичній літературі нового часу”? А чи як “апостола *раціоналізму*”? Завдяки різним поглядам вимальовується багатовимірність постаті Г.Сковороди.

Поповнилася Сковородіана і ґрунтовним дослідженням Ю. Барабаша “Вибрані студії: Сковорода. Гоголь. Шевченко” [2], в якому

на широкому історично-культурному тлі подано подробиці біографії філософа в контексті його доби. А через постаті і творчий спадок митців, опираючись на компаративістську методологію і крос-культурний аналіз, оприявнюється внутрішній зв'язок і глибинна триєдність цих митців, частково вияскравлюються сутнісні риси процесу тягlostі у становленні й розвитку національної літератури за майже 100-літній відтинок часу.

Невідомий фактичний матеріал про життя і творчість філософа подано в розмислах В. Шевчука “Пізнаний і непізнаний Сфінкс” [2]. Написана в оригінальній манері розповіді книга є новим словом в сквородинознавстві. В ній подано міркування про окремі питання філософської і літературної творчості митця, його моральне вчення про людину і світ. Притча Г. Сковороди про Сфінкса залишає загадку нащадкам: той, хто її не розгадає, буде вбитий незнанням.

Важливою сторінкою в дослідженні життєвого та творчого шляху Г. Сковороди у філософському і культурному контексті стала книга М. Поповича “Григорій Сковорода: Філософія свободи” (2008). Автор намагався врахувати досягнення минулих традицій та наступні трансформації, зв'язки з ідейними рухами і тенденціями, які були Г. Сковороді найближчими. Це вимагало ретельного врахування обставин життєвого і творчого шляху митця, культурних орієнтирів загальноєвропейського і світового вимірів. Поет-байкар, філософ і педагог, музикант і співак, а до того ж і загадкова особистість Г. Сковорода і досі багато в чому незбагнений [10].

За останні роки сквородинознавство поповнилося низкою видань, які знаменують новий етап у вивченні спадщини мислителя й письменника, який характеризується підвищеною увагою до філософської складової творчості Г. Сковороди. В цьому плані значну роль відіграють наукові конференції. З 1983 р. раз на два роки в Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті ім. Григорія Сковороди у співпраці з Інститутом філософії ім. Г. Сковороди НАН України відбуваються традиційні сквородинські читання. 1992, 1997 і 2007 рр. вийшли збірники, в основу яких покладено доповіді, виголошені на сквородинських читаннях [16].

Конференції проходили й в інших навчальних закладах, музеях, установах. 6–7 квітня 2000 р. в Національній музичній академії (НМАУ) ім. П.І. Чайковського проходила науково-методична конференція “Сквородинські читання”, організована Інститутом літератури ім. Тараса Шевченка НАН України та Інститутом філософії ім. Г. Сковороди

НАН України за сприянням факультету “Музична культура, педагогіка та виховання” НМАУ ім. П.І. Чайковського.

Між двома ювілейними датами, 280-річчям від дня народження (2002) і 210-ми роковинами закінчення земного шляху (2004) у Львові вийшов збірник “Григорій Сковорода і загадковість присутності” (Матеріали одноіменної конференції) українського філософа і поета [16, 138 с.]. Перший розділ збірника – “Спроби нового прочитання Григорія Сковорода”, другий – “Григорій Сковорода в українському літературному контексті XIX – XX ст.” порушують широке коло проблем, пов’язаних із літературною творчістю Г. Сковорода, намагаючись “приєднатися до славної сквородинської традиції”.

Матеріали Міжнародного наукового Круглого столу “Філософія серця Григорія Сковорода і сучасність” (2 – 3 грудня 2005 р.) [16]. На цьому зібранні, організованому Центром риторики “Златоуст” (автор – директор його центру, доктор пед. наук — Г.М. Сагач) обговорювались переважно філософсько-педагогічні проблеми. У доповіді Л.Г. Мірошніченко “Великий проект “Григорій Сковорода — 300” [16, Філософія серця, с. 113-116] йшлося про перспективи формування засобами туристичної індустрії в рамках проекту “Сузір’я символів України” мережі маршрутів екскурсій по Слобідській Україні, пов’язаних з Г. Сковородою.

Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковорода і проблеми духовного світу сучасної людини розглянуті в збірнику праць Донецького технічного університету [16], де вміщено доповіді і повідомлення, виголошені на регіональній науковій конференції в Донецьку 21 – 22 листопада 2007 р. до дня 285-ї річниці філософа.

Збірник наукових статей “Г.С. Сковорода і образи філософії” спільно видали Літературно-меморіальний музей Г.С. Сковорода та філософський факультет Харківського національного університету ім. В.М. Каразіна [16].

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Григорій Сковорода: глобальне і національне”, приуроченої 285 роковинам від дня народження українського Першорозума та 35 річниці створення літ.-мемор. музею Г.С. Сковорода в с. Сковородинівка Харківської обл. [16, 136 с.].

Відзначення ювілеїв, проведення наукових конференцій, літературно-мистецьких свят – глибоко символічні події. Вони знаменують собою зацікавлений підхід до духовних джерел нашої національної культури.

На сьогодні найбільш поширеною є реконструкція біографії Г. Сковороди, здійснена в ювілейному збірнику під ред. Д. Багалія [1]. І хоча Л. Махновець, який також скористався біографією мислителя Д. Багалія, і відзначив, що “сумніватися щодо... свідчень Ковалинського нас нема ніякої підстави” [2, с. 102], проте виклав її розлого, з залученням багатьох невідомих раніше документів. Подану нижче біографію письменника-філософа ми подаємо не як хрестоматійний варіант, а як синтез біографічних даних з багатьох джерел.

Видатний український просвітитель – гуманіст, філософ і поет, Григорій Сковорода народився в незаможній козацькій родині в с. Чорнухи, нині Полтавської області, 3 грудня 1722 р. Від батька, першого духовного наставника, Г. Сковорода засвоїв істини: бути правдивим і мати почуття власної гідності. Вчився спочатку у дяка, а потім у Чорнуській церковнопарафіяльній школі. Навчання в бурсі, шкільна поезія, різдв’яні і великодні пісні, народні думи і козацькі пісні, які виконували сліпі лірники й кобзарі, формували естетичні та художні смаки майбутнього поета і філософа. Грунтовну освіту він отримав у Києво-Могилянській академії. В науці Г. Сковорода був духовним сином Георгія Кониського, палкого шанувальника праць Ф. Прокоповича. Тут він здобув знання з античної й західноєвропейської філософії та літератури, досконало вивчив латинську, грецьку, німецьку, польську мови. Г. Сковорода хутко перегнав однокласників, сам складав музику до духовних кантів. 1742 р. Сковороду, що мав гарний голос і співав альтом, грав на багатьох інструментах, сам складав музику, було запрошено до придворної співацької капели цариці Єлизавети, де він провів два роки. 1744 р. Г. Сковорода повертається до Києва і продовжує навчання в академії. Проте, вже за рік, 1745 – 1750 рр., у складі делегації генерала Г. Вишневського, Г. Сковорода їде до Угорщини. Подорожуючи з цим генералом, він мав нагоду за його дозволом поїхати з Угорщини до Відня, Офена, Пресбурга, де спілкувався з людьми, знайомився з їх звичаями. Тут, зазначає Д. Багалій, “натрапляємо на ту рису, що була найхарактернішою в його житті – його поривання до частих переїзтів, до мандрювання, яке так любили його земляки: з села Чорнух він поривається до Києва, з Києва – до Петербурга, а з Петербурга – знов до Києва, з Києва – закордон. Цим він підготував себе до того мандрівного способу життя, що він вибрав потім... І такий мандрівний спосіб життя він вів за кордоном” [1,

с. 52]. Як і перебування в Петербурзі, ця поїздка сприяла формуванню світогляду і життєвого досвіду.

Особливу вагу для Г. Сковороди, – наголошує Д. Багалій, – “мало засвоєння західно-європейської науки з галузі філософії та богословія – німецької філософської думки в її великих представниках і протестантського богословія, які виходили з свого першоджерела – Біблії, що потім стала й для Сковороди основним джерелом його філософії про Бога, світ та людину” [1, с. 56]. Там, за кордоном, він знаходив і книги, з якими не міг ознайомитися в рідному краї.

Повернувшись в Україну, Г. Сковорода був запрошений на посаду викладача поетики Переяславського колегіуму. Для студентів ним було створено посібник з поетики “Роздуми про поезію і підручник з її мистецтва”. Новаторство Г. Сковороди, який просто і дохідливо говорив про поезію та правила віршування, а також про нові методи виховання, що полягали в індивідуальному підході до учнів, у виявленні їх природних здібностей, не сподобалось ректорові колегіуму, і талановитий педагог-учений змушений був залишити улюблену справу.

Наступні 1754 – 1759 рр. Г. Сковорода працював домашнім вчителем у поміщика Степана Томари. Цей період був дуже важливим у житті Г. Сковороди. Саме тут він написав значну частину віршів збірки “Сад божественних пісень”, ряд творів та філософських трактатів.

1759 – 1769 рр. Г. Сковорода викладав у Харківському колегіумі поетику, етику, грецьку мову. Для своїх учнів він склав підручник “Вхідні двері до християнської доброчинності” (1766) – перший його філософський твір, своєрідний курс етики, в якому обстоював універсальний гуманістичний *екюменізм* (всесвітнє (“вселенське”) об’єднання церков), що був неприйнятним для канонічного православного тлумачення десяти заповідей, піддав нищівній критиці ортодоксію релігійної моралі. За вільнодумство і демократизм у викладанні Г. Сковороду було звільнено з посади викладача колегіуму.

В результаті безперервного переслідування він в 1769 р. остаточно залишив педагогічну діяльність і став мандрівним філософом, народним “мандрівним університетом”, словом і прикладом життя, проповідуючи свої ідеї. “Людина бароко, – писав Д. Чижевський, – або втікає до усамітнення з своїм Богом, або навпаки, кидається у вир політичної боротьби...” [19, с. 242].

Помер мислитель 9 листопада 1794 р. в с. Іванівці (тепер – Сквородинівка Золочівського району) на Харківщині. Там і нині зберігається його могила з написом на камені: “Світ ловив мене, та не спіймав”.

Творчу спадщину Г. Сковороди складають філософські твори – це сімнадцять трактатів і діалогів та літературні пам’ятки – збірка поезій “Сад божественних пісень” [19, с. 248.]. Збереглося також 120 листів Г. Сковороди до різних осіб, прозові переклади, притчі тощо. За життя жоден його твір не був опублікований. Вони поширювалися в списках, а пісні побутували в повсякденні, складаючи частину репертуару сліпців-лірників.

Д. Чижевський, досліджуючи систему думок Г. Сковороди в її єдності та цілості, шукав джерела його філософії у Платона, в Спінози, в Раймаруса, а також – в українських мислителів, і прийшов висновку, що все-таки Г. Сковорода “почався” з “німецької містики” (праць В. Вайгеля, Фр. Хр. Етінгера, та слов’янських містиків – П. Величковського, Я. Коменського... [20]. Нині його сприймають як представника національного кордорцентризму – “філософії серця”.

Д. Багалій зазначав, що він “майже однакову вагу надавав і вільній філософській думці і своїй Сквородинівській Біблії, джерелу християнської релігії в його власному, а не православному, не християнському розумінні” [1, с. 356]. За його вченням, людина може бути щасливою тільки тоді, коли зрозуміє, збагне істину, пізнає світ [11, с. 41]. Під символічним світом Г. Сковорода розумів Книгу (Біблію) в найширшому значенні, як усю духовну культуру, і, отже, наближався до осягнення символічної природи людської культури як такої. Таке осягнення було здійснене і філософсько обгрунтоване лише в ХХ ст. [20, с. 8].

У філософській системі Г. Сковороди чільне місце посідає теорія самопізнання, з якою філософ пов’язує уявлення про щастя, душевну рівновагу, усвідомлення людиною сенсу її життя, її призначення і місця у Всесвіті. І, як наслідок, максимально ефективного використання нею даних Богом можливостей. Ідея пізнання самого себе є домінантною всієї творчості, всього його життя. Основу своєї теорії самопізнання Г. Сковорода шукав в давньоєгипетській і іудейській міфології, у Святому письмі, в творах античних філософів, духовних здобутках своїх попередників. В галузі етичних поглядів Г. Сковорода дотримувався думки, що мета людського життя є щастя. Він вірив, що щастя потрібне кожній людині, і тому наука про нього є найголовнішою серед усіх інших. [12, с. 224 – 225].

Характерне для української містичної традиції філософії Г. Сковороди про “переображення і життя в істині” позначилося на поглядах і творчості Т. Шевченка. В його самоосвіті значне місце займало читання творів Г. Сковороди, про що він писав у поезії “А.О. Козачковському...”

Куплю паперу аркуш. І зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
і візерунками з квітками
Кругом листочки обведу
Та й списую Сковороду.

А в повісті “Княгиня” він згадує, що й у його вчителя-дяка був зошит з синього паперу зі “сковородинськими псалмами”.

У своїх трактатах, діалогах “Наркіс. Розмова про те: пізнай себе” (1767), “Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе” (1767), “Розмова п’яти подорожніх про істинне щастя в житті” (1773–1774), “Розмова, названа Алфавіт або Буквар миру” (1774) Г. Сковорода окреслив духовні орієнтири, мають допомогти людині бути щасливою. “Коли пізнаєш себе самого, то ти будеш Божий та Бог буде твій” [21, с.121].

Людина, на думку Г. Сковороди, посідає в природі особливе місце. Щоб пізнати закони світу, треба придивитися до свого внутрішнього життя, “пізнати себе чи свою природу, взятися за своє споріднене діло і бути з цим у злагоді з загальною потребою”. Проте, вихід із існуючого становища філософ вбачав не в активній боротьбі, а у втечі від світу зла і досягненні свободи у сфері духу.

Своєю творчістю Г. Сковорода підсумував найвищі досягнення давнього українського письменства. Його поетична спадщина – це поезія роздумів над сенсом і суттю життя: “Щастя, а де ти живеш?”, “Розпошир удаль свій зір, як і розуму коло”, “Ми тебе зовсім марнуєм...”, “Розмова про премудрість”.... Вона утверджує гуманістичні ідеали, гідні людини. Твори “Гей ти, пташко жовтобоко...”, “Гей ти, нудьго проклята...”, “Осінь нам приходить, а весна прийшла...”, “Всякому місту – звичай і права” викривають негативні явища тогочасного суспільства. Він належить до тієї художньої епохи, люди якої були переконані в тому, що віршами можна сказати все те, що ми говоримо прозою [18, с. 239].

Справжнє щастя, за Г. Сковородою, – це почуття свободи і душевного спокою людини і людства. Свободі (вольності) він присвятив оду “De libertate” (“Про волю”):

Лариса РЕВА. Григорій Сковорода (1722 – 1794) – уродженець України ...

Слава навіки буде з тобою,
Вольності отче, Богдане-герою!

Написана в час, коли Катерина II наказала зруйнувати Запорозьку Січ, ода була свідченням високої відваги і свідомості поета.

Збірка “Байки Харківські” містить тридцять творів, більшість з яких подано як і його філософські трактати у формі діалогів. І. Франко вважав, що “Байки Харківські” в десять раз глибші і краще розказані, ніж Саадієві” [15, с.434–438].

З великою пошаною поставився до Г. Сковороди Лев Толстой, трактуючи його як свого попередника.

“Багато в його світогляді є дивовижно близького мені... Його біографія, мабуть, ще краща за його твори, але які гарні й твори” [14, с.406 – 412].

Г. Сковорода знаменує завершення українського бароко і перехід до літератури нової. “...З ним літературний барок не доживрів, а догорів повним полум’ям до кінця та враз згас” [19, с.51], – писав Д. Чижевський, підкреслюючи значимість XVIII ст.

Ю. Барабаш вказував, що, на жаль, ані поетика, ані філософсько-моралістичні ідеї Г. Сковороди в новій українській літературі не розвинулися

“... не до екзистенціальних проблем, не до “нрава” і “права” окремої особистості було нашій літературі, її без останку поглинали гнів і біль, та соціальний протест, політичні пристрасті, боротьба за виживання нації, мови, зрештою – за власне виживання” [3, с. 28].

О. Гончар у своїх “Щоденниках” відзначив іншу грань джерел творчості письменника-філософа:

“Руссо, Сковорода, Толстой геніально передчули вищу мудрість, яка стала найгострішою потребою нашого часу: вернуться до природи, шукати гармонійності з нею. Іншого шляху нема. Цивілізація несе зручності, але щастя людині не може дати... Ось де вузол усіх філософій” [5, с.54].

Перше, досить неповне зібрання його творів «Сковорода Г. Сочинения в стихах и прозе» було видано 1861 р. в Санкт-Петербурзі великим патріотом України книговидавцем І.Т. Лісенковим. 1894 р., коли відзначалося 100-річчя від дня його смерті, Харківське Історико-

філологічне товариство видало збірку творів, у підготовці якої взяв участь Д.І. Багалій. Доповненням, а частково й виправленням цього видання була публікація в 1912 р. В. Бонч-Бруевича.

Найповніші видання творів Г.С. Сковороди здійснені в наші дні [13].

Філософський і літературний спадок, життєвий і творчий шлях Г. Сковороди були об'єктом досліджень філософів, істориків, літературознавців, письменників. Його образ творила і мудра народна творчість, наповнена легендами, анекдотами. “Він є, безперечно, найцікавішою постаттю історії українського духу” [19, с.5].

Бібліографія його творів та творів про нього, яка становить більше двох тисяч позицій, відображена в численних довідково-бібліографічних виданнях [14; 6]. Серед великої кількості матеріалів, присвячених Григорію Сковороді подано спробу виокремити лише основні, значимі, що мають джерелознавчі, історіографічні і підсумовуючі функції. Зокрема, маємо констатувати, що в художній і науковій спадщині видатного українського письменника, філософа, педагога залишається ще багато “білих плям”, включаючи і актуальні в контексті розвитку напряму локальної історії нез'ясовані питання вивчення цієї неординарної постаті Г.Сковороди в контексті його доби та соціокультурного середовища.

Д о д а т о к

Воспоминания стариков и старушек о Григории Савиче Сковороде¹

Григорий Савич любил рассказывать тем, кого любил, о себе и своей прошедшей жизни, — все, что удержала память его помнящих из этих рассказов его о его детстве и юности.

Отец Савва был приходским священником в селе Чернухах, бывшего Лубенского округа Киевского наместничества, а в 1726 году у отца Савы родился сын, и наречен Григорием.

Григорию минуло уже семь лет, когда приходской учитель, он же и пономарь, поступался по обычаю у двери О. Савы, тогда уже вдовца, и, после разных вежливых извинений и приветствий, предложил ему, что пора уже Григория отдать “ в школу“, и что пусть бы Григорий ходил учиться к нему, как ходят и другие дети. Отец Сава поблагодарил почтенного пономаря.

Около церкви Рождества Христова в селе Чернухах стояло тогда три домика. В самом меньшем из них жил отец диякон. Другой домик, ветхий полуразвалившийся «пустовал» лет двадцать, с тех самых пор как предшественник О. Савы, О. Леонтий умер и вдова его с детьми переселилась к зятю в ближнюю деревню.

¹ Фіолетові чорнила, орфографія наближена до сучасної

Только по ночам эти развалины принимали вид жилья: сквозь окна виднелась тогда в них горящая лучина, виднелись тощия лица нищих – калек, сидевших за скудной вечерей, молившихся, или шшивавших старые лохмотья. Им позволяя сюда заходить на ночлег О. Сава, смотревший на развалины этого церковного домика как на что-то в роде страноприемной гостиницы. Третий домик, длинный, узкий, темный, состоял из сеней и одной комнаты, и назывался школою. Теперь не осталось и следов этих домиков; а прежде в последнем из них в продолжении целого дня раздавался шум и гул, – и протяжный вой учащихся, печальный плач виновных и громкие угрозы и брани Пономаря, – он же и учитель, привлекали внимание хуторян, проходивших мимо, и не совсем понимавших, как там шла работа. Дубовые скамьи вокруг дубового стола школы, выкрашенного темно-зеленой краской, наполнялись ученым народом, безстрашным до самого появления грозного ментора с маленькой бородкой впереди и маленькой косою сзади. Ученый народ состоял из сыновей и отчасти дочерей козаков и бедных окружных помещиков, и грозный ментор был лицом важным не только для учеников или для себя, но и для целого селения, и даже для целого прихода. Четверти две—или три муки да пшена, кое-какая толика живности и рубль или полтора рубля деньгами — вот какова была годовая плата ему от каждого ученика: можно себе представить, как был он богат, как был он важен, и спесив, и милостив, и великодушен, и как гордился он своей ученостью, и как умел передавать оту гордость своим воспитанникам, которые с его помощью выучивались читать, далее писать, считать и наизусть повторять несколько псалмов и молитв, как величественно пел он на крылосе с лучшими учениками, гасил во время и по окончании службы свечи, звонил в колокола, как величаво осматривал лица учеников, когда им позволялось исполнять эту последнюю обязанность.

На Григория надели новый холстинный халат, и велели ходить в эту школу.

Но Григорию не понравилось ученье. Три года прошли, и прошли будто не бывали: Григорий в три года не мог привыкнуть разбирать ни одной словотитлы. Он напротив, любил шалить, дурачиться, опустошать птичьи гнезда, драться с товарищами, обижать нищих, насмехаться над учителем.

Однажды отец Сава пустил Григория на праздники в село, отстоявшее от Чернух верст на двадцать пять. Через два дни он воротился домой, и между прочим возвестил своему ментору, что его звали в то село на коем завтра праздновать рождение сына или что-то подобное. Пономарь отправился в путь и от радости пешком, а на другой день воротился назад, и прямо к О. Саве с жалобою на Григория: не только никто не родился у тех, куда Григорий его звал, но и самих их нет никого дома, и он должен был по пустому пройти туда и назад около 50 верст.

В другой раз Григорий сделал и того хуже – правда ли, “бабуся“, что у вас в хате “бисы“ завелись?– спросил он как-то у одной из нищих, заходивших на ночь в развалины церковного домика, – и, не дослушавши ответа, стал рассказывать,

что бисы недавно напугали “добродия“ Пономаря так, что тот насилу убежал, насилу опомнился. Через неделю между нищими пошел говор о “бисах“, и, сколько ни уверял их пономарь, что с ним ничего не случилось, никто из них не поверил ему, и всякий от себя прибавлял что –нибудь к страшной сказке “о бисах и пономаре“. Некоторые даже подумывали загодя убраться из такого опасного жилища. И вдруг... вечером, когда некоторые из нищих уже собрались ночевать в хату, раздался по хате такой визг и лучина с таким треском и так неожиданно погасла, что все, кто был в хате, опрометью бросились из нее кто куда попал, и, криком всполошили всех соседей. Отец Сава сам вышел за ворота... и вот бежит к воротам сам Григорий, и, увидя отца, начинает ему рассказывать, что “бисы“ выгнали нищих из хаты их. – Да ты как знаешь? Где ты был? – Григорий отвечал, что он на перекрестке играл с товарищами, потом, услышавши крик, раздавшийся у церкви, побежал с ними туда и узнал там о беде, случившейся с нищими. Бог знает как, но отец Сава догадался, в чем дело: он повел Григория в комнату, заставил его пересказать себе еще раз, что он слышал, а потом – заставил его признаться, что и ... в хате сам Григорий, что и лучину залил он же маслом с горяща сквозь дыру, им пробитую в чердаке. – Григорию досталось за эту шалость, и нищим пересказали, кто “бис“; впрочем нищие долго не могли успокоиться, и боязнь их едва ли уступала шалостям Григория, на которого не действовали ни угрозы, ни розги, ни ласки и просьбы.

Григорию минуло девять лет. Он лишился отца совершенно осиротел, – и только тогда пробудилась в нем дума о себе, о том, что он, и что с него будет, если он будет вести себя по прежнему. Только тогда, но зато и внезапно и решителен был перелом в его душе.

Горькие слезы пролил он над прахом отца. День ото дня хуже обращались с ним его родные, – день ото дня смрнее, прилежнее становился он, и все более дичал. Будни проходили для него в школе, воскресные утра в храме Божиим, праздное время звало его в поле и в лес, – и только на ночь заглядывал он в дом отцовский. В юфтовой рымсей однокройке, сшитой для него еще отцом, босой, с тростниковой дудочкой, бродил одинокий сирота по лесам и полям, пел там песни, все печальные песни, разговаривал сам с собою. Не забывал он могилы отца, и нередко прямо из дому бежал к ней, сам не зная зачем. На этой могиле он сочинил свои первые песни. И вот как застали его на ней прохожие. – Он стоял у могилы, на коленях, сложивши крестом руки на груди, плакал навзрыд, и, рыдая, пел какую-то песню. Так было жалко его положение, так трогателен голос и слова песни, что прохожие остановились и плакали вместе с Григорием. И Григория перестали презирать, перестали считать шалуном, повесой, каким привыкли считать; но Григорий убежал [от] родных, и родные свое презрение к нему изменили в ненависть, особенно с тех пор, как Пономарь отказался учить его.

Рады-рады были родные Григория, когда могли от него избавиться, когда проезжий монах Киевский взял его с собою в Киев навсегда из родных Чернух.

Лариса РЕВА. Григорій Сковорода (1722 – 1794) – уродженець України ...

Несколько времени Григорий оставался у монаха прислужником, и потом записал учеником в Академию, и скоро показал успехи столь необыкновенные, что не было ни одного товарища, который бы не смотрел на него с досадой, с завистью, тем более, что он же, Григорий, был и первым дискантом Академической капелли... Товарищи завидовали Григорию, а все другие не умели нахвалиться им. “То было мое счастливейшее время!” – говаривал потом Григорий Савич, и любил пересказывать, как ему тогда жилось в Киеве.

...
На берегах документу — помітки, зроблені рукою І. Багалія (сині чорнила, скорпис):

“Из воспоминания стариков и старушек, собранных в свое время (30-х годах XIX ст.) о детстве и юности Г.С. Сковороды, при Ив. Срезневском, нужно думать, в Харькове, т.е. значу по ... еще свежим воспоминаниям о нем, и, как видно, из ... воспоминаний, записанных на основании его собственных рассказов о себе. Но в них оказалась одна существенная ошибка, которая потом проникла и в ученые труды, что отец его будто был священником села Чернух. Повествование об участии его в Чернухской школе мы признаем вполне, вероятно. Домик, где жили нищие, был, очевидно... (Далі – нерозбірливо).

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф.1. – № 44997.

Джерела та література

1. *Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Г.С. Сковорода. – К.: Вид-во “Орій” при УК СП “Кобза”, 1992. – 472 с.

2. *Барабаш Ю.Я.* Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко. – К.: Видавн. дім “Києво-Могилянська академія, 2006. – 744 с.; Два століття Сковородіяни: Бібліогр. довідник /Л. Ушкалов та ін. (авт. – уклад.). – Х.: Акта, 2002. – 528 с; *Махновець Л.Є.* Григорій Сковорода. Біографія. – К.: Наук. думка, 1972. – 255 с.; *Мишанич О.* Григорій Сковорода: Нарис життя і творчості. – К.: АТ “Обереги”, 1994. – 48 с.; *Пільгук І.* Григорій Сковорода: Художній життєпис. — К.: Дніпро, 1971. — 262 с.; *Сковорода Григорій:* Дослідження, розвідки, матеріали: Зб. наук. пр. / АН України; Ін-т філософії; Упоряд.: В.М. Нічик, Я.М. Страгій. – К.: Наук. думка, 1992. – 382 с.; *Сковорода Г.С.* Розмова про істинне щастя / В.О. Шевчук (пер. укр. м., прим.). – Х.: Прапор, 2002. – 280 с.; *Эрн В.Ф.* Русские мыслители. Г.С. Сковорода. Жизнь и учение. – М., 1912. – С. 45 – 46; *Шевчук В.* Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: Розмисли. — К.: Університ. вид-во “Пульсари”, 2008. – 526 с.

3. *Барабаш Ю.* Причинки до теми “Гоголь і українське літературне бароко. Генезис і типологія” // Слово і час. – 1992. – № 9.

4. *Борщак І.* Україна в літературі Західної Європи / Пер. з франц. З. Борисюк; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – К., 2000.
5. *Гончар О.* Щоденники: У 3 т. – Т. 2: 1968–1983. – К.: Веселка, 2003.
6. *Добролюбов Н.А.* Собеседник любителей российского слова // Собр. соч. – В 9 т. – М.-Л., 1961. – Т.1. – С.182-279.
7. *Драч І., Кримський С., Попович М.* Григорій Сковорода. – К.: Молодь, 1984. – 214 с.
8. *Кирик Д.П.* Світ символів Г.С. Сковороди // Від Вишньського до Сковороди: З історії філософської думки на Україні XVI – XVIII ст.
9. *Попов П.М.* Григорій Сковорода.: Життя і творчість: Літ. портрет. – К.: Дніпро, 1969. – 172 с.
10. *Попович М.* Григорій Сковорода: Філософія свободи. – 2 вид. – К.: Майстерня Білецьких, 2008. – 256 с.
11. *Сковорода Г.* Твори: В 2 т. – Т. 1: Поезії, байки, трактати, діалоги. – 528 с.; Т.2: Трактати, діалоги, притчі, переклади, листи. / Передм. О. Мишанича. – К.: АТ “Обереги”, 1994. – 479 с.
12. *Сковорода Г.* Т.1.– 528 с.
13. *Сковорода Г.С.* Повне збір. тв.: У 2 т.: Т. 1 – 2 / Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди НАН України. – 1973; *Сковорода Г.* Твори: В 2 т. – Т. 1: Поезії, байки, трактати, діалоги. – 528 с.; Т.2: Трактати, діалоги, притчі, переклади, листи. – 479 с. / Передм. О. Мишанича. – К.: АТ “Обереги”, 1994; *Сковорода Г.С.* Твори: В 2 т.: Т. 1. – 528 с.; Т. 2. – 478 с.; Вид. 2, випр. / Ін-т літ. ім.Т.Г. Шевченка НАН України. – К.: Обереги, 2005.
14. *Багалій Д.* Український мандрівний філософ Григорій Сковорода. – К., 1992. – С. 446 – 465 (221 назва): [Містить матеріал и про письменника, опубліковані в 1806–1923 рр.]; Бібліографічний список // *Мишанич О.* Григорій Сковорода: Нарис життя і творчості. – К., 1994. – С. 35–45 (142 назви); Григорій Сковорода: 1722–1794: Бібліогр. покажч. / Укл.: *Г. Гамалій, В. Шевченко*; Парламент. б-ка України; Нац. музей літ. України. – К., 2002; Григорій Сковорода: Біобібліогр. / Укл.: *Беркович Е.С., Ставинська Р.А., Штраймшич Р.І.*; Харк. ун-т ім. Г. Сковороди. – Х.: Вид-во Харк. ун-ту, 1968. – 183 с.; Григорій Сковорода: Бібліогр. – 2-е вид., випр. і доп. / Укл.: *Е.С. Беркович, А.В. Дашковська, В.Д. Прокопова* та ін. / Харк. ун-т ім. Г. Сковороди. – Х.: Вид-во Харк. ун-ту, 1972. – 203 с.; *Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода: Семінарії. – К.: Вища шк., 1972. – 207 с.; Два століття Сковородіани: Бібліогр. довідник / *Л. Ушкалов* (авт.-уклад.). – Х.: Акта, 2002. – 528 с.; *Ушкалов Л.* Українське барокове богومислення: Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Х.: Акта, 2001. – 220 с.; *Ушкалов Л.* Григорій Сковорода: семінарії. – Х.: Майдан, 2004. – 876 с.

Лариса РЕВА. Григорій Сковорода (1722 – 1794) – уродженець України ...

15. *Skovoroda G. Fables and Aphorisms / Transl. and analysis by D.B. Chopik.* – New York; Bern; Frankfurt an Main; Paris; Peter Lang, 1990. – 173 p. (American University Studes. XII. Slavic languages and literary. – Vol. 8).

16. *Сковорода Григорій.* Ідейна спадщина і сучасність. – К., 2003; *Григорій Сковорода: глобальне і національне / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, приуроченої 285 роковинам від дня народження українського Першорозума та 35 річниці створення літ.-мемор. музею Г.С. Сковороди* (19 трав. 2007 р.). – Сковородинівка: ТО Ексклюзив, 2007. – 136с.; *Сковорода Григорій.* Дослідження. Розвідки. Матеріали. – К., 1992; *Сковорода Григорій.* Образ мислителя. – К., 1997; *Григорій Сковорода і загадковість присутності* (Матеріали одноіменної конференції) українського філософа і поета / НТШ у Львові. – Т. 14. – Львів, 2005. – 138 с.; *Григорій Сковорода – джерело духовної величі та сучасність.* – Тернопіль, 2007; *Філософія серця Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали Міжнар. наук. круглого столу / За наук. ред. Г.М. Сагач.* – К.: МАУП, 2006. – 136 с.; *Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди і духовний світ сучасної людини / Доп. і повідомлення регіон. наук. конференції.* – Донецьк: ДонНТУ, 21 – 22 листоп. 2007 р. – 174 с.: *До дня народж. [3 груд. 2007 р.] 285-ї річниці Г.С. Сковороди; Г.С. Сковорода і образи філософії.* – Х.: Майдан, 2007. – 239 с.

17. *Толстой Л.Н.* Г.С. Сковорода // Полн. собр. соч.: В 90 т. – Т. 40. – М., 1956. – С. 406 – 412.

18. *Франко І.* Сочинения Григория Саввича Сковороды // Збір. тв.: У 50 т. – Т. 29. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 434 – 438.

19. *Чижевський Д.* Історія української літератури: Від початків до доби реалізму. – Тернопіль: Феміна, 1994. – 480 с..

20. *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с.

21. *Шинкарук В.* Проблеми філософії культури в творчості Г. Сковороди // Сковорода Григорій. Образ мислителя. – К., 1997.– С. 6 – 11.

Лариса Рева (Київ, Україна) Григорій Сковорода (1722 – 1794) – уродженець України, філософ світового рівня

В статті подано бібліографічний огляд праць, присвячених Г.Сковороді, виокремлено основні тенденції в розвіку сковородинознавчих студій. Розглянуто історію реконструкції біографії видатного українського письменника, філософа, педагога. Неординарна постать Г.Сковороди потребує подальших досліджень і осмислення з урахуванням контексту його доби та соціокультурного середовища.

Ключові слова: Г. Сковорода, життєпис, бібліографія, творча спадщина

Лариса Рева (Київ, Україна) **Григорий Сковорода (1722 – 1794) – уроженець України, філософ мирового уровня**

В статье подано бібліографічне обзрення трудов, посвященних Г. Сковороді, виділено основні тенденції в розвитку сковорovedческих студій. Рассмотрено историю реконструкции биографии выдающегося украинского писателя, философа, педагога. Неординарная фигура Г. Сковороды требует дальнейших исследований и осмысления с учетом контекста его эпохи и социокультурной среды.

Ключевые слова: Г. Сковорода, жизнеописание, библиография, творческое наследие

Larysa Reva (Kyiv, Ukraine). **Hrygoriy Skovoroda, born in Ukraine and philosopher of world importance.**

In article is presented the inspect works of bibliography, to devote of H. Skovoroda and apportion the main tendency in development of studies by H. Skovoroda. To contemplate the history of the reconstruction of the biografy a writer, philosopher and pedagogue. Inordinary personality of H. Skovoroda to request for next studies and meaning with the account of his epoch and sociocultured society.

Key words: Hrygoriy Skovoroda, the biography, life, bibliography, the creative inheritance.